

ARCHEOsupport bv

Advies en onderzoek

Een archeologisch bureauonderzoek voor Walstraat 43 te Enschede (Ov.)

A. Ufkes

AcheoSupport-Rapport 2018-3

Groningen
2018
ISSN 1574-6887

Colofon

Een archeologisch bureauonderzoek voor Walstraat 43 te Enschede
(Ov.)

ArcheoSupport-Rapport 2018-3
ArcheoSupport-Projectcode 2018/006

Tekst
A. Ufkes
Afbeeldingen
S.J. Tuinstra
Redactie
A. Ufkes

Beheer en plaats van documentatie
ArcheoSupport bv

definitieve versie

Autorisatie — A. Ufkes

Uitgegeven door
ArcheoSupport bv
Postbus 41091
9701 CB Groningen
www.archeosupport.nl

ISSN 1574-6887

Groningen, 2018

Inhoud

1	Inleiding	4
1.1	Aanleiding tot het onderzoek	4
1.2	Huidige en toekomstige situatie op de onderzoekslocatie	4
1.3	Doel van het bureauonderzoek	4
1.4	Werkwijze bureauonderzoek	6
2	Resultaten bureauonderzoek	7
2.1	Bekende aardwetenschappelijke waarden	7
2.2	Bekende archeologische waarden	8
2.3	Historische situatie	8
2.4	Gespecificeerd archeologisch verwachtingsmodel	9
3	Conclusies en aanbevelingen	10

Projectgegevens

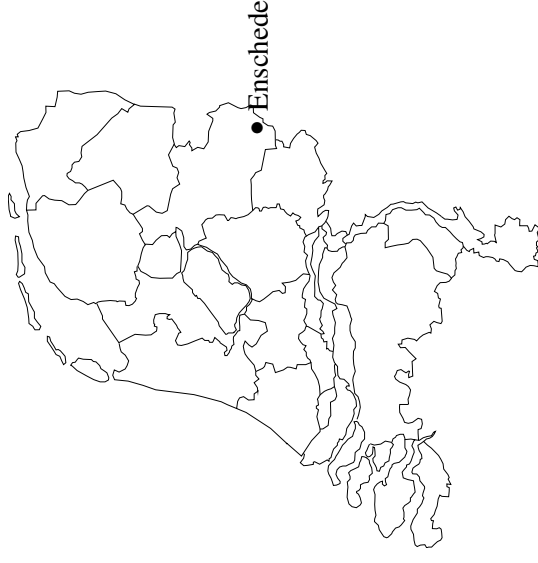
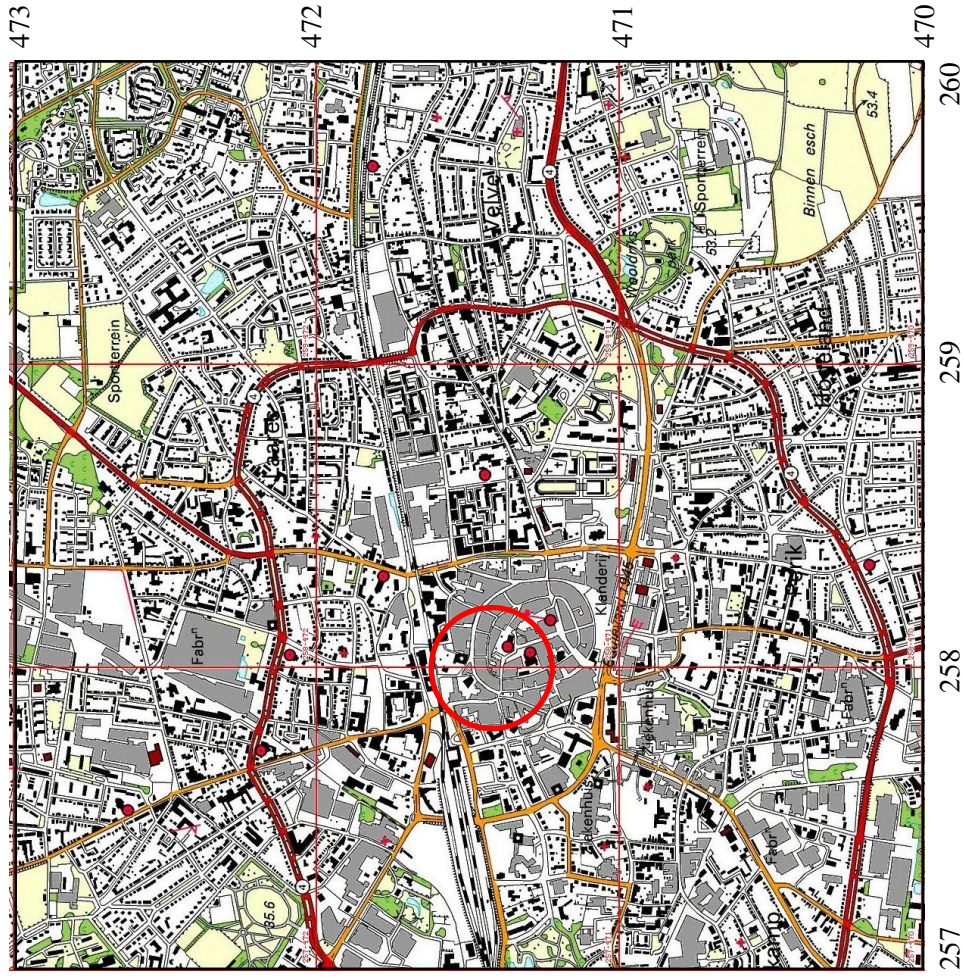
Projectnaam	Enschede Walstraat 43 bureauonderzoek
Projectcode	2018/006
Type onderzoek	Bureauonderzoek
OM-nummer	4586661100
Status	Definitief
Projectleider	Mevr. drs. A. Ufkes
Contact	06-29060092, aufkes@archeosupport.nl
Opdrachtgever	Veldboom Vastgoed
Contact	axel@vastboomvastgoed.nl
Bevoegde overheid	Gemeente Enschede
Contact	J. van der Kamp, j.vanderkamp@enschede.nl
Toetsing	Gemeente Enschede
Contact	J. van der Kamp, j.vanderkamp@enschede.nl

Locatiegegevens

Toponiem	Walstraat 43
Plaats	Enschede
Gemeente	Enschede
Provincie	Overijssel
Kaartblad	34F
Centrum-coördinaat	258.070/471.279
Oppervlakte bouwplaats	ca. 137 m ²

Beschrijving resultaten

Beschrijving onderzoekslocatie	Bebouwing met kelder, gesloopt
Geologie	Dekzand van de Formatie van Bostel (Laagpakket van Wierden) op fluvioperiglaciale en glaciale afzettingen van de Formatie van Drenthe (matig grove, iets grindhoudende zanden op leem en zandige klei)
Bodem	Stedelijke bebouwing, gedempte gracht
Archeologische waarden	Archeologisch waardevol gebied A
Historische waarden	Bebouwing in Nieuwste Tijd
Archeologische verwachting	Bewoningssporen uit de periode Middeleeuwen en Nieuwe Tijd
Aanbeveling	Archeologische begeleiding volgens KNA-protocol opgraven

Legenda

— Onderzoekslocatie

Abbeelding 1. Topografische kaart van de onderzoekslocatie (omcirkeld) en omgeving, voorzien van RD-coördinaten. Bron: Topografische Dienst Nederland.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding tot het onderzoek

In opdracht van Veldboom Vastgoed bv. te Groningen heeft ArcheoSupport uit Groningen een bureauonderzoek uitgevoerd op de locatie Walstraat 43 te Enschede.

Aanleiding voor dit onderzoek vormt de voorgenomen herontwikkeling van de locatie. Het bestaande braakliggende terrein zal voorzien worden van nieuwbouw in de vorm van winkels op de begane grond en appartementen daarboven. Daarnaast is een voetgangerspassage tussen Walstraat en Zuiderhagen voorzien. Bij de grondwerkzaamheden voor de nieuwbouw worden mogelijk archeologische waarden verstoord. Om te bepalen of er daadwerkelijk archeologische waarden aanwezig zijn en om vast te stellen of deze eventueel behoudenswaardig zijn, dient voorafgaand aan de werkzaamheden een archeologisch bureauonderzoek plaats te vinden.

Het bureauonderzoek is uitgevoerd in februari 2018 door mw. drs. A. Ufkes, senior KNA archeoloog van ArcheoSupport. Het archeologisch bureauonderzoek is uitgevoerd conform de eisen die gesteld zijn in de Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie (KNA versie 4.0).

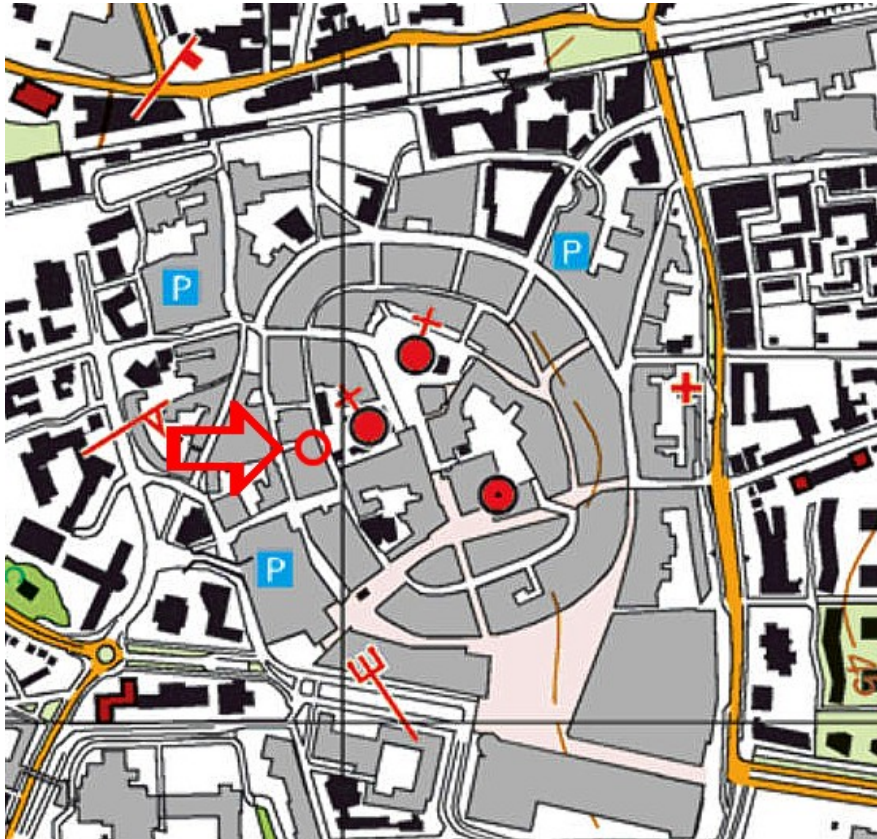
1.2 Huidige en toekomstige situatie op de onderzoekslocatie

De onderzoekslocatie ligt aan de Walstraat te Enschede en betreft een braakliggend terrein tussen Walstraat en Zuiderhagen. De ligging van de locatie is weergegeven in afbeelding 1 en 2. Het onderzoeksterrein grenst in de Walstraat ten noorden aan appartementen en ten zuiden aan een eethuis. Aan de Zuiderhagen bevindt zich ten noorden van het terrein een kapsalon en ten zuiden een stripwinkel.

De huidige situatie betreft een braakliggend terrein (afb. 3). De nieuwbouw op de locatie, winkels en appartementen, wordt aan de voorzijde begrensd door de Zuiderhagen, aan de achterzijde door de Walstraat. Beide zijdes krijgen een winkelgang en pui (afb. 4). Aan de Zuiderhagen liggen kelders van het voormalige jeugdcentrum.

1.3 Doel van het bureauonderzoek

Doel van het bureauonderzoek is het verkrijgen van inzicht in bekende en te verwachten archeologische waarden in en om het plangebied. Op basis van de verkregen informatie wordt een archeologisch verwachtingsmodel voor de onderzoekslocatie opgesteld. Hierin wordt beschreven of er archeologische resten aanwezig (kunnen) zijn in het plangebied, wat de potentiële aard en omvang hiervan is en of de voorgenomen werkzaamheden in het plangebied een bedreiging vormen voor het bodemarchief. Indien dit het geval is, wordt geadviseerd op welke wijze hiermee in het vervolgtraject van de plannen rekening dient te worden gehouden.

Afbeelding 2. Detail van de topografische kaart, de onderzoekslocatie is aangegeven met een rode cirkel en een pijl. De kaart is noordgericht.

Afbeelding 3. Het braakliggende terrein van het onderzoeksgebied. Bron: Google streetview.

1.4 Werkwijze bureauonderzoek

Voor het bureauonderzoek wordt bronnenmateriaal uit diverse disciplines geraadpleegd en geïntegreerd tot een archeologisch verwachtingsmodel. Op basis van geologische, geomorfologische en bodemkundige informatie wordt een beeld geschetst van de landschappelijke ontwikkeling van de omgeving van de onderzoekslocatie. Deze landschappelijke ontwikkeling geeft inzicht in de potentiële woonbaarheid van de locatie. Voor de beschrijving van de archeologische waarden wordt gebruik gemaakt van Archis3, de online archeologische database van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), de Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW) en de Archeologische Monumenten Kaart (AMK), en, indien van toepassing, van informatie over eerder gedaan onderzoek en archeologische waarnemingen. De historische ontwikkeling wordt beschreven aan de hand van historisch-topografisch kaartmateriaal en historische bronnen. Hierbij wordt ook ingegaan op eventuele (sub)recente verstoringen die de archeologische verwachting beïnvloeden. Naast deze informatie wordt, als deze voorhanden zijn, ook gebruik gemaakt van provinciale en gemeentelijke beleids- en verwachtingskaarten.

2 Resultaten bureauonderzoek

2.1 Bekende aardwetenschappelijke waarden

Walstraat 43 ligt op de rand van een gebied van stedelijke bebouwing en – historisch gezien – op de wal en dubbele gracht rond de middeleeuwse stad. De stad Enschede is gesticht op een plateau aan de westkant van een stuwwal. In het Saalien is het gebied bedekt geweest door landijs. Toen is de stuwwal ontstaan en werd er keileem en fluvioglaciaal zand afgezet.

Geologisch gezien bestaat de bodem uit dekzand van de Formatie van Boxtel (Laagpakket van Wierden) op fluvioperiglaciale en glaciale afzettingen van de Formatie van Drenthe (matig grove, iets grindhoudende zanden op leem en zandige klei).

Uit de website van het *DINOloket*, waar gegevens omtrent de ondergrond kunnen worden geraadpleegd, blijkt dat er in de nabije omgeving van de onderzoekslocatie een tweetal boringen zijn gezet, die zich bevinden ten westen van Zuiderhagen (afb. 5). Boring B34F0186 bevindt zich in het westen op afbeelding 5 en boring B34F0404 ligt meer naar het zuidoosten, ter hoogte van de aansluiting van de Pijpenstraat met Zuiderhagen.

De boringen, die uitsluitend de lithologie beschrijven, tonen een verschillend beeld. Boring B34F0186 laat zien dat op deze locatie sprake is van een afwisseling van zand en leem, in verhoudingsgewijs dikke pakketten. Archeologische resten mogen worden verwacht in het bovenste pakket bestaande uit zand van de middencategorie. Bij deze boring vermeldt het *DINOloket* eveneens de lithostratigrafie. De bovenste 2 m, weergegeven in lichtgrijs, bestaat niet uit een natuurlijk gevormde bodem. Bij boring B34F0404 bestaat de lithologie voornamelijk uit zand, met op een dieper niveau een veenpakket en een kleilaag. De eerste 2 m onder het maai-veld zijn niet beschreven. Dit impliceert dat hier eveneens sprake is van een niet natuurlijk gevormde bodem. Het is goed mogelijk dat hier sprake is van een antropogeen pakket, bestaande uit de grachtvulling (zie afb. 6, boven).

Er moet echter worden opgemerkt dat de boringen die zijn beschreven in het *DINOloket*, onderzoek betreft dat is gedaan vanuit de geologie. Voor de archeologie zijn deze geologische boringen bij uitstek geschikt voor het in kaart brengen van potentieel geschikte bewoningslocaties in de pre- en protohistorie. Bij grondboringen die worden gezet ten behoeve van archeologisch onderzoek wordt echter expliciet gelet op archeologische indicatoren als aardewerk, vuursteen, botmateriaal etc. Maar ook worden de lagen niet alleen lithologisch beschreven, maar ook geïnterpreteerd als bijvoorbeeld antropogene ophogingslagen of loopniveaus, mestpakketten en dergelijke. Ook wordt het humusgehalte expliciet genoteerd, omdat dit relevant kan zijn voor bijvoorbeeld het aantonen van een esdek.

2.2 Bekende archeologische waarden

Walstraat 43 ligt in het oude stadscentrum van Enschede. Voor dit gebied geldt een beleidstype Archeologisch waardevol gebied A. Tot dit gebiedstype behoort het centrum inclusief het gebied met de oorspronkelijke grachten. Voor elke verstoringslocatie waarbij de bodem dieper dan 40 cm wordt verstoord is een vergunning nodig.

In de directe omgeving van Walstraat en Zuiderhagen werd eerder archeologisch onderzoek uitgevoerd. Een nabij gelegen onderzoek in 2010 betreft een inventariserend veldonderzoek door BAAC, Bureau voor Archeologie en Bouwhistorie, in de Pijpenstraat (Bergman 2010a). Hierbij werden fragmenten aardewerk uit de Volle Middeleeuwen, de Late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd gevonden. Eveneens in 2010 werd een archeologisch onderzoek uitgevoerd door BAAC op Zuiderhagen 34, schuin tegenover de huidige onderzoekslocatie (Bergman 2010b). Hier werd voornamelijk baksteenpuin van recente datum aangetroffen. Beide onderzoeken gaven geen aanleiding om verder archeologisch onderzoek uit te voeren.

2.3 Historische situatie

Enschede is in de Vroege Middeleeuwen ontstaan als agrarische nederzetting (Benthem 1920). Het dorp, gelegen op de flank van een stuwwal, kon zich goed ontwikkelen doordat het aan de route lag tussen Deventer in het westen en Münster en Osnabrück in het oosten. Enschede wordt voor het eerst genoemd in 1119 terwijl in 1284 sprake is van een Hof. Deze hof van de Heren van Enschede werd de Burcht genoemd en omgeven door een gracht. Omstreeks 1319 krijgt Enschede feitelijke stadsrechten van de Bisschop van Utrecht met het aanleggen van een gracht rond de nederzetting. Deze gracht loopt waar nu de Stadsgravenstraat ligt en was 20 meter breed. Deze stadsrechten worden in 1325 bevestigd door Bisschop Jan van Diest onder andere met de instelling van een jaarmarkt.

In 1465 geeft de Bisschop van Utrecht opdracht voor het aanleggen van een palissade. Deze wordt buiten de Stadsgraven aangelegd waarbij een nieuwe gracht aan de buitenzijde van de palissade wordt gegraven. Enschede heeft nu een dubbele stadsgracht met in het midden op een aarden wal de palissade. Dit is goed zichtbaar op de kaart van Jacob van Deventer (ca. 1505–1575, afb. 6, boven). De onderzoekslocatie ligt juist op de buitenste gracht van Enschede.

In 1518 werden de verdedigingswerken van Enschede gesloopt nadat Gelre de stad op de Bisschop van Utrecht veroverde. Door de onzekerheid van de tijd werd echter in 1523 het geheel al weer herbouwd. Ondanks dat er ook bolwerken rond de stad werden aangelegd, werd de sterkte van het geheel niet hoog aangeslagen. In oktober 1597 werd de vesting beschreven als “ongelooflijk slecht versorgd”. Toen op 18 oktober 1597 het Staatse leger van Prins Maurits voor de stad verscheen werden de poorten onmiddellijk geopend. De stadsrechten werden door de prins bevestigd, maar de verdedigingswerken afgebroken (Van der Aa 1845, pp. 231–233). De buitenste gracht, dus een deel van de onderzoekslocatie, werd gedempt

met materiaal van de palissadenwal en takkenbossen. Ervoor inde plaats kwamen tuinen en boomgaarden, later bebouwing. De binnengracht, de Stadsgraven, bleef bestaan met een breedte van nu ca. 7 meter. Op de minuut van 1832 is hij nog aanwezig (afb. 6, onder), maar in 1862 wordt ook deze gedempt met het puin en bouwresten die achterbleven na een grote stadsbrand. Het gehele onderzoeksgebied is dan bouwrijp.

2.4 Gespecificeerd archeologisch verwachtingsmodel

De onderzoekslocatie tussen Walstraat 43 en Zuiderhagen 33, ligt op de dichtgestorte stadsgrachten en wal van de verdedigingswerken van de stad Enschede. Mogelijk beslaat het ook nog de weg langs de binnenzijde van verdedigingswerken (zie afb. 6, boven). In de directe omgeving zijn archeologische onderzoeken uitgevoerd, aan de overkant van de straat Zuiderhagen 34 en op enige afstand, Pijpenstraat, is een booronderzoek uitgevoerd. Daarbij zijn enige vondsten uit de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd aan het licht gekomen.

Op de onderzoekslocatie Walstraat 43 kan men ook dit vondstmateriaal verwachten met de nadruk op de Nieuwe Tijd. Mogelijk is in de gedempte gracht aan de buitenzijde enig materiaal uit de periode van volstorten achtergebleven, maar aannemelijk is dit niet, omdat er gesproken wordt van dichtstorten met de grond van de palissadenwal en takkenbossen. Wel kan eventueel het juiste verloop van de buitenste gracht worden aangetoond, alsmede funderingen van gebouwen uit de 18e eeuw en later. Weliswaar liggen hier kelders van het voormalige jeugdcentrum, maar het is niet duidelijk welke afmetingen deze hebben en hoe diep ze gaan.

De zijde van het onderzoeksgebied aan de Walstraat biedt meer kansen voor archeologische vondsten. De binnenste gracht bevat mogelijk vondstmateriaal die daar in terecht is gekomen gedurende de middeleeuwse bewoning en later. De binnenste gracht is eerst gedempt in 1862, maar was toen al teruggebracht van een breedte van 20 meter tot 7 meter. Dit zal zeker met stadsafval zijn gebeurd, zodat hier in het bodemarchief archeologische mobilia te verwachten zijn die een beeld kunnen geven van de materiële cultuur van de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

3 Conclusies en aanbevelingen

Op basis van het bureau-onderzoek kan worden geconcludeerd dat ter plaatse van de toekomstige bebouwing tussen Walstraat 43 en Zuiderhagen, bewoningsresten uit de Nieuwste Tijd kunnen worden aangetroffen. Daarom wordt aanbevolen archeologisch onderzoek uit te voeren. Praktisch gezien kan dit het beste worden uitgevoerd door een archeologische begeleiding, protocol Opgraven, waarbij vooral de afmetingen en de inhoud van de beide grachten van de verdedigingswerken van de stad Enschede worden vastgelegd.

Het is aan de bevoegde overheid, de gemeente Enschede, om op basis van deze rapportage deze aanbeveling over te nemen dan wel te bepalen of, en in welke vorm vervolgonderzoek moet worden uitgevoerd. Mocht de onderzoekslocatie worden vrijgegeven, dan blijft de archeologische meldingsplicht conform art. 53 en 54 van de Wamz sowieso bestaan. Als er tijdens graafwerkzaamheden toch archeologische resten worden aangetroffen, dan dient dit onverwijld aan de bevoegde overheid te worden gemeld. De bevoegde overheid neemt vervolgens een besluit hoe om te gaan met de archeologische resten.

Als er vanuit de bevoegde overheid geen op- of aanmerkingen op deze rapportage komen, dan kan deze versie als de definitieve worden beschouwd.

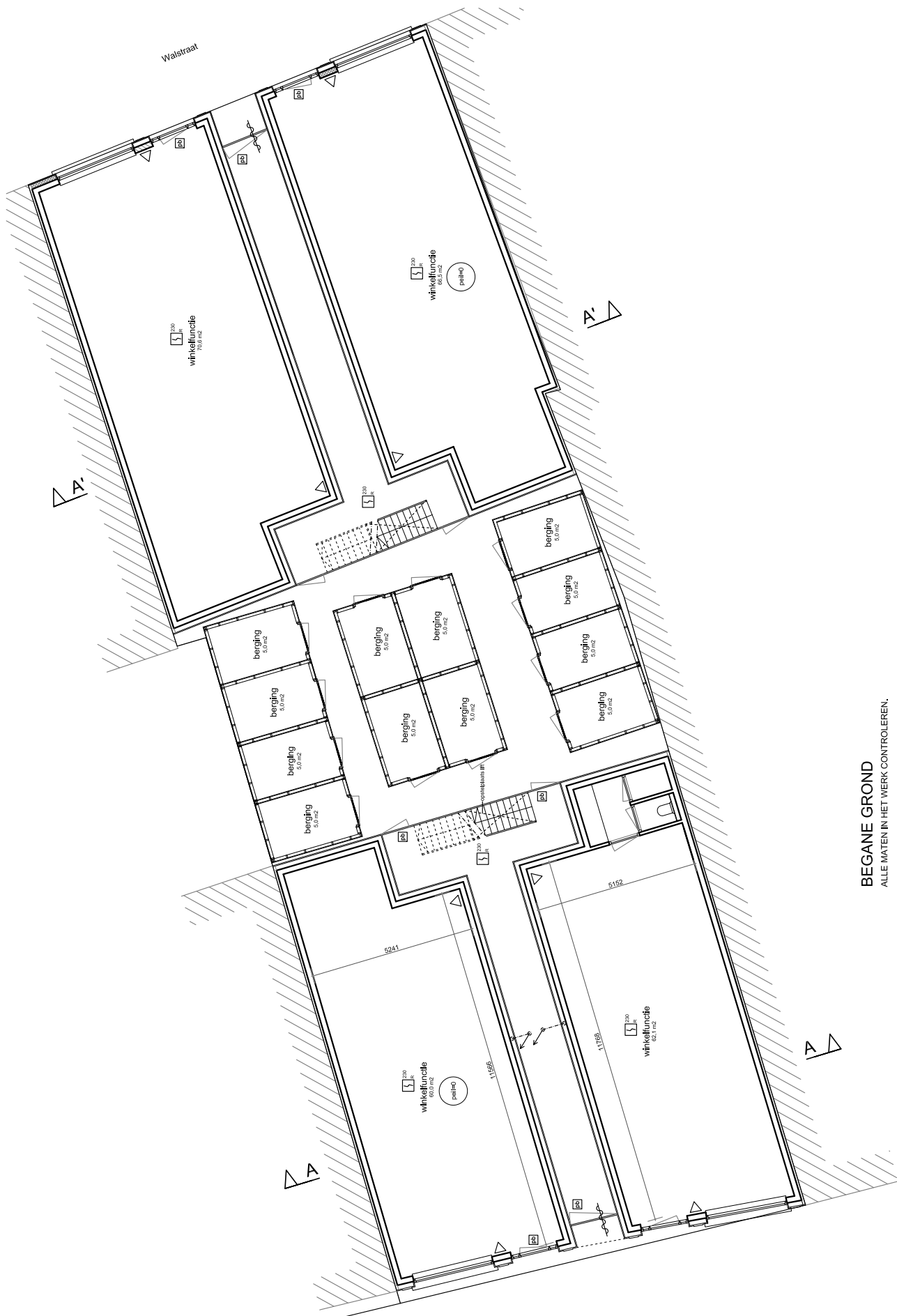
Literatuur

Aa, A.J. van der, 1845. *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden IV*. Gorinchem.

Bentham, A., 1920. *Geschiedenis van Enschede en zijne naaste ogeving*. Enschede.

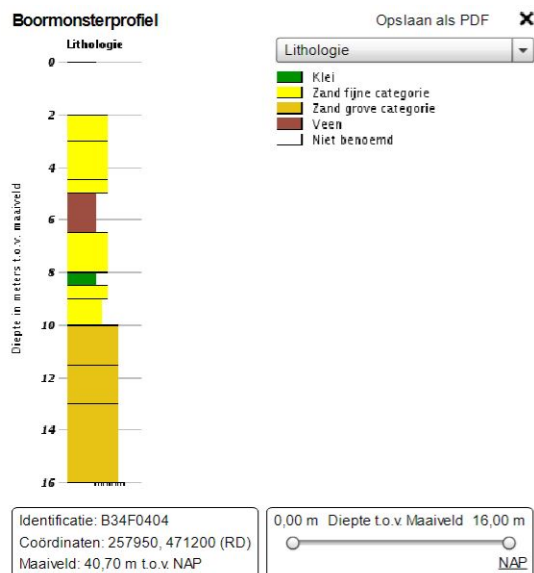
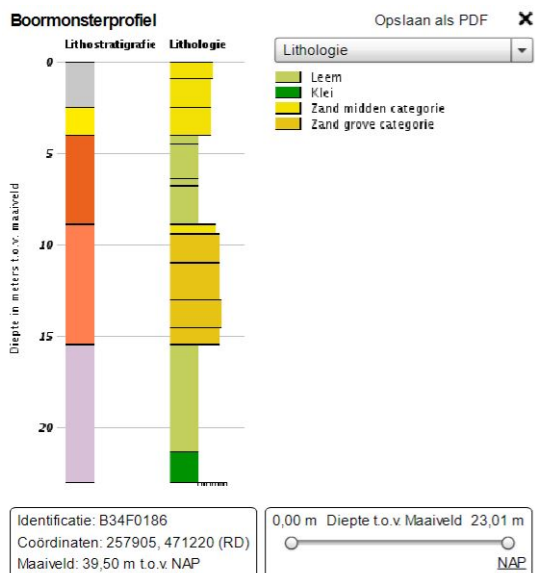
Bergman, W.A., 2010a. *Enschede. Plangebied Pijpenstraat*. 's-Hertogenbosch.

Bergman, W.A., 2010b. *Enschede. Plangebied Zuiderhagen 34*. 's-Hertogenbosch.

BEGANE GROND
 ALLE MATEN IN HET WERK CONTROLEREN.

Afbeelding 4. De beoogde nieuwbouw op het plangebied.

Geologisch booronderzoek

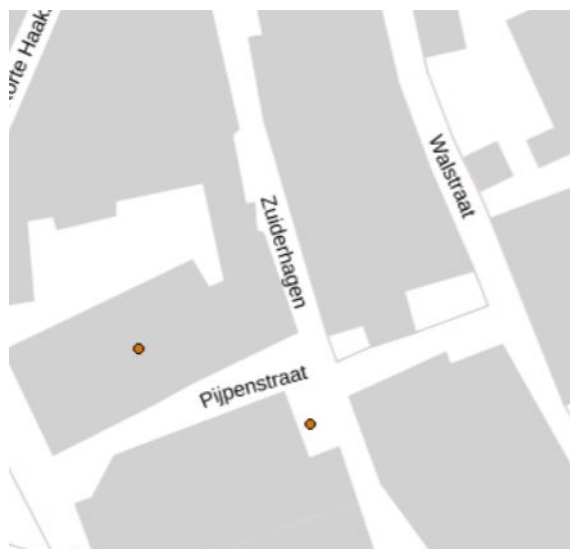
<< 1 van 1 >>

Identificatie: B34F0186
 Coördinaten: 257905, 471220 (RD)
 Dieptetraject t.o.v. Maaiveld/Waterbod.: 23,01 m
 Datum van boren: 01-01-1965
 Datatype/resultaat: Monster profiel: 1
 Boormethode(n):

Geologisch booronderzoek

<< 1 van 1 >>

Identificatie: B34F0404
 Coördinaten: 257950, 471200 (RD)
 Dieptetraject t.o.v. Maaiveld/Waterbod.: 16,00 m
 Datum van boren: 30-10-1907
 Datatype/resultaat: Monster profiel: 1
 Boormethode(n): Pulsboring

Afbeelding 5. Boorkolommen van de ondergrond in de nabijheid van de onderzoekslocatie Walstraat 43. Nr. 186 bevindt zich ten noordwesten van de Zuiderhagen, boring 404 ligt zuidoostelijk van boring 186. Bron: www.dinoloket.nl.

Afbeelding 6. De onderzoekslocatie (rood omcirkeld) op de kaart van Jacob van Deventer, ca. 1565 (boven) en de Kadastrale Minuut van ca. 1832.